

स्वास्थ्यमा सर्वव्यापी पहुँच दिवस २०२३ को उपलक्ष्यमा तयार पारिएको संदर्भ सामग्री

“सबैको स्वास्थ्यका लागि आजैदेखि जुटौं”

पृष्ठभूमि

हरेक वर्ष डिसेम्बर १२ मा स्वास्थ्यमा सर्वव्यापी पहुँच दिवस मनाइने गरिन्छ। यो दिगो विकास एजेण्डा २०३० अन्तर्गत गरिएको ‘कसैलाई पछि नछाडौं’ भन्ने मूल प्रतिज्ञासँग मेल खान्छ। दिगो विकास एजेण्डा २०३० ले स्वास्थ्यलाई मौलिक अधिकारको रूपमा स्वीकार गरेको छ र सोहीअनुसार कुनै आर्थिक कठिनाइविना सबैले गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवाहरूमा पहुँच पाएका सुनिश्चित गन स्वास्थ्यमा सर्वव्यापी पहुँच हुनुपर्ने कुरामा जोड दिन्छ (दिगो विकास परिलक्ष्य ३.८)। स्वास्थ्यमा सर्वव्यापी पहुँच भन्नाले सबै मानिसको आफूले चाहेको बेला, चाहेको ठाउँमा कुनै आर्थिक कठिनाइविना आफूलाई चाहिएका सबै प्रकारका गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवाहरूमा पहुँच हुनु भन्ने हो। यसले जीवनको चरणबद्ध पद्धतिमा आधारित भई प्रवर्द्धनात्मक, निवारणात्मक, उपचारात्मकदेखि प्रशामक सेवासम्मका अत्यावश्यक स्वास्थ्य सेवाहरूको पूर्ण निरन्तरता दिनुपर्ने कुरालाई समेट्छ।

सन् २०२३ को स्वास्थ्यमा सर्वव्यापी पहुँच अभियानको उद्देश्यहरू :

- स्वास्थ्यमा सर्वव्यापी पहुँच अवस्थामा भएको प्रगति पहिचान गरी सोको उत्सव मनाउने।
- सामाजिक तथा आर्थिक समृद्धिका लागि स्वास्थ्यमा सर्वव्यापी पहुँचको महत्वलाई राम्रोसँग बुझाउन सचेतना अभिवृद्धि गर्ने।
- नीति निर्माताहरूले स्वास्थ्यमा सर्वव्यापी पहुँचका सम्बन्धमा गरेका प्रतिबद्धताहरू पूरा गने कार्यमा क्रियाशील गराउन सर्वसाधारण र नागरिक समाजलाई सशक्त बनाउने।

स्वास्थ्यमा सर्वव्यापी पहुँच दिवसका लागि यस वर्षका नारा “सबैको स्वास्थ्यका लागि आजैदेखि जुटौं” भन्ने रहेको छ। यस नाराले हामीले चाहेको संसार निर्माणको दिशामा तत्काल र मूत कदमहरू चाल्नुपर्ने आवश्यकता रहेका कुरामा जोड दिन्छ। यसले स्वास्थ्यमा सर्वव्यापी पहुँचलाई अघि बढाउने क्रममा पछिल्लो एक दशकमा भएका प्रगति, चुनौती र अवसरहरूका बारेमा चिन्तन गर्न आह्वान गर्दछ। यस अभियानले हाम्रा नेतृत्व वर्गलाई अत्यावश्यक स्वास्थ्य सेवामा विना कुनै आर्थिक कठिनाइ समतामूलक पहुँचको प्रत्याभूति गर्ने नीतिहरू लागू गर्न आग्रह गर्दछ। साथै, यसले स्वास्थ्यमा सर्वव्यापी पहुँचका सम्बन्धमा संयुक्त राष्ट्रसंघको सेप्टेम्बर २०२३ मा बसेको दोस्रो उच्चस्तरीय बैठकका निष्कर्ष र यसले निर्धारण गरेको गतिलाई अघि बढाउनेछ। जलवायुसँग सम्बन्धित स्वास्थ्य चुनौतीहरू बढिरहेको अहिलेका अवस्थामा यस नाराले प्राथमिक स्वास्थ्य सेवालार्इ जगको

रूपमा स्थापित गर्दै सबै मुलुकहरूल उत्थानशील एवं समतामूलक स्वास्थ्य प्रणालीमा लगानी गर्नु जरुरी रहेको कुरामा जोड दिन्छ । स्वास्थ्यमा सर्वव्यापी पहुँच दिवस २०२३ को पाँचवटा उपनाराले देहायका विशेष कार्यहरू प्रस्तुत गरेको छ :

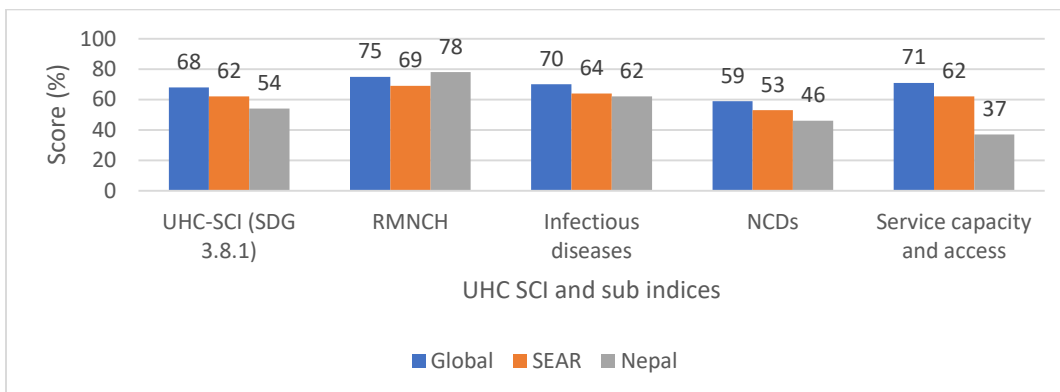
- स्वास्थ्यमा सर्वव्यापी पहुँचका लागि लगानी गर्ने ।
- स्वास्थ्य प्रणालीहरूलाई सुदृढ बनाउने ।
- प्राथमिक स्वास्थ्य सेवा विस्तार गर्ने ।
- विभिन्न विषयगत क्षेत्र र समुदायहरूमा कार्य गर्ने ।
- सबैसम्म पुग्नका लागि नवप्रवर्तनीय प्रयासलाई प्रवर्द्धन गर्ने ।

स्वास्थ्यमा सर्वव्यापी पहुँचलाई विश्व, क्षेत्रीय र राष्ट्रिय सन्दर्भमा हेर्दा

सन् २०१५ मा विश्वका मुलुकहरूले दिगो विकास लक्ष्यहरूलाई स्वीकार गर्दा निर्धारण गरेको एउटा परिलक्ष्य स्वास्थ्यमा सर्वव्यापी पहुँच हासिल गर्नु हो । स्वास्थ्यमा सर्वव्यापी पहुँचसम्बन्धी प्रगतिलाई मुख्य गरी दुईवटा सूचकहरूद्वारा मापन गरिन्छ : स्वास्थ्यमा सर्वव्यापी पहुँच - सेवाहरूको पहुँच सूचकाङ्क (Universal Health Coverage- Service Coverage Index: UHC-SCI) (दिगो विकास लक्ष्य ३.८.१) र स्वास्थ्यमा हुने विनाशकारी खर्च (र यससँग सम्बन्धित सूचकहरू) (दिगो विकास लक्ष्य ३.८.२)।

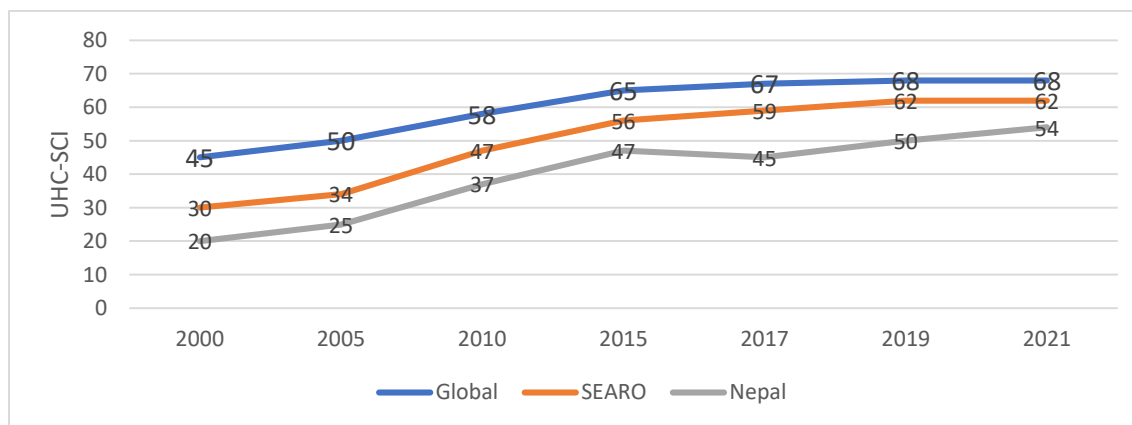
विश्वको सेवा पहुँच सूचकाङ्क (SCI) सन् २००० देखि २०२१ सम्ममा ४५ बाट बढेर ६८ पुगेको छ । सन् २०१५ पछि यो सुस्त गतिमा अघि बढेको छ र सन् २०१९ यता कुनै परिवर्तन भएको छैन । सन् २०२१ मा विश्वमा २ अर्ब मानिसल आर्थिक कठिनाइ भेल्नुपरेका देखिन्छ । स्वास्थ्यमा असमानताको अवस्था अहिले पनि उस्तै छ भने विशेषगरी वृद्धवृद्धा र **गरिबी भएको घरपरिवारहरूमा** विनाशकारी खर्च उच्च मात्रामा बढ्दै गएका छ । दक्षिणपूर्वी एसिया क्षेत्रमा सन् २००० देखि २००९ सम्मको अवस्था हेर्दा स्वास्थ्य सेवा पहुँचमा क्रमिक वृद्धि भएको देखिन्छ (सूचकाङ्क ३० बाट ६२ पुगेको) । कोभिड-१९ महामारीका बाबजुद पनि यस क्षेत्रले सेवा पहुँच सूचकाङ्क कायम राख्न सकेको छ तथापी स्वास्थ्यमा सर्वव्यापी पहुँच - सेवा पहुँच सूचकाङ्क र उपसूचकाङ्कहरू विश्व औसतभन्दा मुनि नै छन् । स्वास्थ्यमा गोजीबाट हुने विनाशकारी खर्चको सन्दर्भमा या क्षेत्र दोस्रा सबैभन्दा खराब कार्यसम्पादन गर्ने क्षेत्र बनेका छ । यस क्षेत्रका जनताल सन् २०१५ देखि २०१९ सम्म निकै खराब वित्तीय कठिनाइहरू भोग्नुपयो । यो अवस्था सबभन्दा गरिब र मध्यम गरिब परिवारहरूमा उच्च दरमा रहेको देखिन्छ ।

चित्र: स्वास्थ्यमा सर्वव्यापी पहुँच - सेवाहरूको पहुँच सूचकाङ्क र उपसूचकाङ्कहरूमा विश्व, दक्षिणपूर्वी एसिया र नेपाल

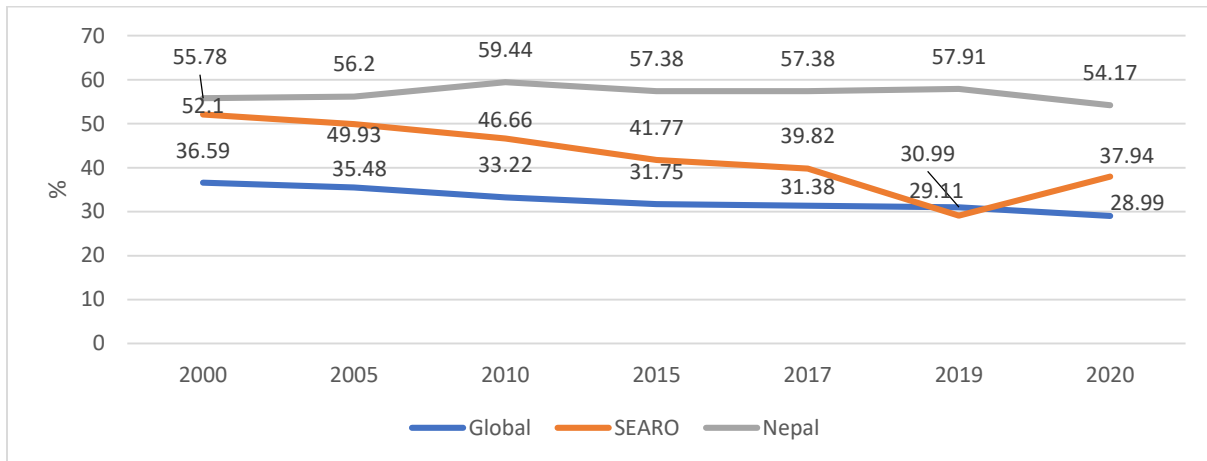
Source: Tracking Universal Health Coverage, 2023: Global monitoring report

चित्र: स्वास्थ्यमा सर्वव्यापी पहुँच - सेवाहरूको पहुँच सूचकाङ्कको अवस्था तुलना (२०००- २०२१)

Source: Tracking Universal Health Coverage, 2023: Global monitoring report

चित्र : स्वास्थ्य क्षेत्रमा भएको जम्मा खर्चमध्ये व्यक्तिगत श्रोतबाट स्वास्थ्य क्षेत्रमा भइरहेको खर्च प्रतिशतको तुलना (२०००-२०२०)

Source: Tracking Universal Health Coverage, 2023: Global monitoring report

राष्ट्रिय सन्दर्भ

स्वास्थ्यमा सर्वव्यापी पहुँच सम्बन्धमानीतिगत तथा कानुनी व्यवस्थाहरु :

- नेपालको संविधान
- जनस्वास्थ्य सेवा ऐन २०७५
- जनस्वास्थ्य नियमावली २०७७
- राष्ट्रिय स्वास्थ्य नीति २०७६
- पन्ध्रौँ योजना २०७६/७७-२०८०/८१
- १६औँ योजनाको मस्यौदा
- दिगो विकास लक्ष्य (२०१६-२०३०)
- नेपाल स्वास्थ्य क्षेत्र-रणनीतिक योजना (२०२३-२०३०)
- स्वास्थ्य विमा ऐन २०७४
- राष्ट्रिय स्वास्थ्य वित्त रणनीति, २०२३-२०३३
- लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशी रणनीति - २०८०
- राष्ट्रिय खोप रणनीति २०२३-२०३०
- नवजात शिशुमृत्युदर न्यूनीकरण कार्ययोजना-कार्यान्वयन योजना (NENAP-IP) -को मसौदा तयार
- स्वास्थ्यसँग सम्बन्धित अन्य कानूनहरू (ऐन, नियमावली, निर्देशिका, कार्यविधि)

स्वास्थ्य क्षेत्रमा बजेट विनियोजनको प्रवृत्ति (दर)

सन् २०२३/२४ को स्वास्थ्य क्षेत्रको बजेट कुल बजेटको ४.९२% रहेको छ (२०२२/२३ - ५.७५ प्रतिशत, २०२१/२२ - ७.४६ प्रतिशत) । विगत ३ वर्षयता स्वास्थ्यमा हुने बजेट विनियोजनको प्रतिशत घटेको छ । सन् २०१५/१६ यता विनियोजित बजेटको अनुपात कुल बजेटको औसतमा ४ देखि ७ प्रतिशत छ जुन विश्व स्वास्थ्य संगठनले सिफासिष गरेको कुल बजेटको १० प्रतिशत भन्दा कम हो । स्वास्थ्य क्षेत्रमा कुल विनियोजित बजेट रकम भने बढ्दै गएको देखिन्छ ।

स्वास्थ्यमा रहेका असमानता घटाउन सञ्चालित केही कार्यक्रमहरू

- निशुल्क स्वास्थ्य कार्यक्रम
- सुरक्षित प्रसूति प्रोत्साहन योजनाहरू
- सामाजिक स्वास्थ्य बीमा
- आठ घातक रोगहरूका लागि विपन्न नागरिक उपचार
- ज्येष्ठ नागरिक स्वास्थ्य सेवा,
- अस्पतालहरूमा एकलद्वार सङ्कट व्यवस्थापन केन्द्र (OCMC) र सामाजिक सेवा इकाइ (SSU) विस्तार
- पाठेघरको मुखका क्यान्सर परीक्षण (स्क्रिनिङ), ट्युमर पापिलोमा भाइरस (HPV) खोप विस्तार
- सबै जिल्लाहरूमा पेन (PEN) कार्यक्रम लागू
- विशेष मानसिक स्वास्थ्य पहल र मानसिक स्वास्थ्य तालिमहरू
- विद्यालय स्वास्थ्य नर्स कार्यक्रम

स्वास्थ्यमा सर्वव्यापी पहुँचका सम्बन्धमा नेपालको राष्ट्रिय परिलक्ष्य र कोशेदुङ्गाहरू

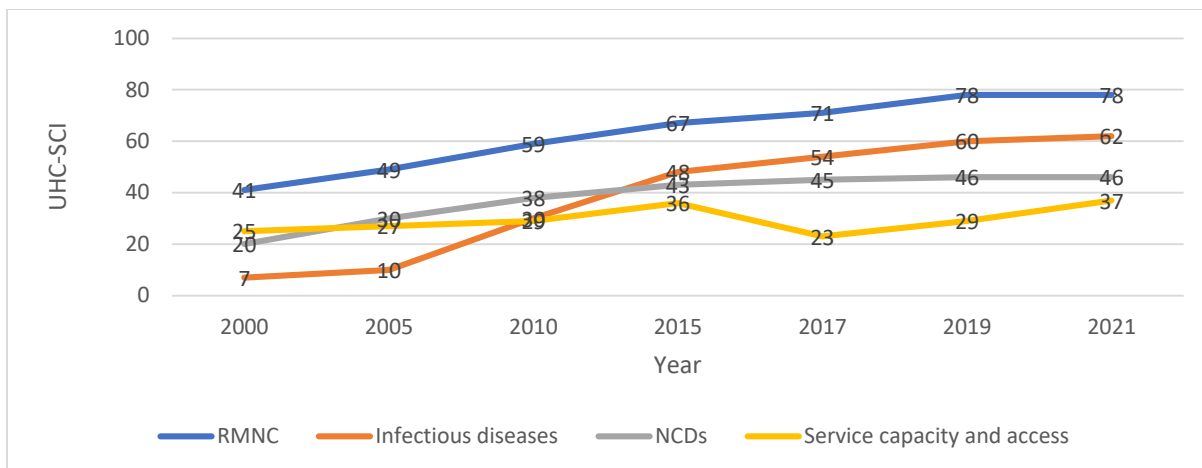
दिगो विकास लक्ष्यको परिलक्ष्य ३.८ : स्वास्थ्यमा सर्वव्यापी पहुँच हासिल गर्ने (वित्तीय जोखिम सुरक्षा, गुणस्तरीय अत्यावश्यक स्वास्थ्य सेवाहरूमा पहुँच र सुरक्षित, प्रभावकारी, गुणस्तरीय र सस्तो अत्यावश्यक औषधि र खोपहरूमा सबैको पहुँचसहित)

सूचकांकहरू	पछिल्लो अवस्था २०२३	दिगो विकास लक्ष्य, २०३०
सेवा पहुँच सूचकाङ्क (SCI) (दिगो विकास लक्ष्य ३.८.१), २०२१	५४	९०
कुल स्वास्थ्य खर्चमा (२०२०) व्यक्तिगत श्रोतबाट भएको खर्च प्रतिशत	५४.१७	३५

सन् २०२१ मा नेपालको स्वास्थ्यमा सर्वव्यापी पहुँचअन्तर्गतको सेवा पहुँच सूचकाङ्क (दिगो विकास लक्ष्य ३.८.१) ५४ रहेको छ। यसले विगतका वर्षहरूयता क्रमिक वृद्धि भएको देखाउँछ। कुल स्वास्थ्य खर्चमा (२०२०) व्यक्तिगत श्रोतबाट भएको खर्च प्रतिशत ५४.१ रहेको छ।

उपभाग (Subcomponent) को सूचकाङ्कहरूलाई हेर्दा फरकफरक सुधारको स्थिति देखिन्छ। सबभन्दा उल्लेखनीय सुधारहरू संक्रामक रोगहरूको सन्दर्भमा देखिएका छन् र अन्य उपसूचकाङ्कहरूको तुलनामा प्रजनन, मातृ, नवजात शिशु, बाल तथा किशोरावस्थाको स्वास्थ्यसँग सम्बन्धित अङ्क उच्च देखिन्छ।

चित्र : नेपालमा स्वास्थ्यमा सर्वव्यापी पहुँचअन्तर्गतका उपसूचकाङ्कहरूको अवस्था (२०००-२०२१)

Source: Tracking Universal Health Coverage, 2023: Global monitoring report

नेपालमा स्वास्थ्यको सर्वव्यापी पहुँच सम्बन्धी केही सुचकहरूको हालको अवस्था र असमानताहरू

Indicator	Value	Source	SDG Target	Current Inequities/variations examples
Under-5 mortality rate (per 1000 live births)	33	NDHS 2022	20	Sudurpashim- 49, Karnali- 46, Gandaki-23, Bagmati-24
Neonatal Mortality Rate	21	NDHS 2022	12	Madhesh-27, Sudurpaschim-27, Gandaki-8, Bagmati-18,
Maternal mortality ratio (per 100000 live births)	151	NDHS 2022	70	Karnali- 172, Lumbini- 207, Bagmati -98, Madhesh-140
Total fertility rate (15-49 years)	2.1	NDHS 2022	2.1	Madhes- 2.7, Karnali- 2.6, Gandaki 1.4, Bagmati- 1.6, Rural-2.4, Urban-2
Children Under 5 years of age who are Stunted	25	NDHS 2022	15	Karnali- 35.8, Madhesh- 29.3, Bagmati-17.6, Gandaki-19.7, Koshi- 20 Rural- 31, Urban- 21.5
Deliveries conducted by SBA	80	NDHS 2022	90	Gandaki-89.2, Sudurpaschim- 87.8, Madhesh- 67.9, Karnali- 72.3
Life lost due to Road Traffic Accidents (RTA) per 100,000 populations	9.4	Nepal Police Mirror 2022	4.96	
Suicide Mortality Rate per 100,000 populations	22.2	Nepal Police Mirror 2022	4.7	
Fully vaccinated children aged 12-23 months (%)	80	NDHS 2022		Gandaki- 93.4, Sudurpaschim- 88.8, Madhesh- 67.7

Source: NDHS 2022, Progress of Health and Population Sector 2022/23

मुख्य चुनौतीहरू

- दूर्गम क्षेत्रमा बसोबास गर्ने, लाभका अवसरबाट पछि परेका र संकटासन्न अवस्थामा रहेका विभिन्न समूहहरूको हकमा स्वास्थ्य सेवा पहुँचमा असमानताहरू रहनु ।
- **व्यक्तिगत श्रोतबाट** हुने खर्चमा उच्च वृद्धि हुनु र बीमाको कभरेज पर्याप्त नहुनु ।
- चिकित्सा खर्चमा निरन्तर वृद्धि हुँदै जानु, स्वास्थ्य सेवा प्रवाह प्रणाली खण्डित र व्यापारीकरण हुनु र नियमन कमजोर रहनु ।
- स्थानीय तहमा जनशक्तिको उपलब्धता, पूर्वाधार विकास, उपकरण र आपूर्ति शृंखला व्यवस्थापनमा कमी रहनु ।
- सरकारका ३ तहबीच प्रभावकारी समन्वय हुन नसक्नु ।
- निजी क्षेत्रलाई जनस्वास्थ्य कार्यक्रमहरूमा सहभागी गराउने चुनौती हुनु ।
- स्थानीय तहमा सुपरिवेक्षण र अनुगमनका कार्यहरू प्रभावकारी नहुनु ।
- प्रशामक, प्रवर्द्धनात्मक र पुनर्स्थापन सेवाहरूका लागि बृहत पद्धति अपनाउने चुनौती हुनु ।
- बसाइँसराइ, बुढ्यौली हुँदै गइरहेको जनसंख्यासँग सम्बन्धित सवालहरूको चुनौती रहनु ।
- नसर्ने रोग, मानसिक स्वास्थ्य र नयाँ रोगहरूको बढ्दो भारको चुनौती ।

आगामी कार्यदिशा

- सेवाहरूबाट वञ्चित विपन्न जनसंख्याको पहिचान र खोजी गर्ने , स्वास्थ्य सेवा प्रवाह र उपभोगमा रहेका असमानताहरूको अनुगमन गर्ने । लक्षित वर्ग केन्द्रित कार्यक्रम र सेवा प्रवाहमा जोड दिने ।
- योजना तर्जुमा र निर्णय प्रक्रियाहरूमा सामयिक, भरपर्दो र खण्डीकृत तथ्यांकहरूको उत्पादन र प्रयोगमा जोड दिने ।
- अझ प्रभावकारी वित्तीय सुरक्षाका लागि स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रमको सुदृढीकरण र विस्तार गर्ने । स्वास्थ्य सेवाको गुणस्तर सुधारमा जोड दिने । सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमहरूलाई एकीकृत गर्ने ।
- सन् २०३० सम्ममा स्वास्थ्यमा सर्वव्यापी पहुँच हासिल गर्ने मार्गमा रहेको जनशक्तिको कमीलाई परिपूर्ति गर्न सार्वजनिक लगानी पर्याप्त मात्रामा बढाउने ।
- लागत प्रभावकारी कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्न स्वास्थ्य प्रणालीलाई प्राथमिक स्वास्थ्य सेवातर्फ अभिमुखीकरण गर्ने ।

सन्दर्भ सामाग्रीहरू

1. Tracking Universal Health Coverage, 2023: Global monitoring report, WHO & World Bank Group
2. UHC Day 2023 home page accessed at [Home: UHC Day 2023 - Universal Health Coverage Day](#)
3. Nepal, Sustainable Development Goals, Status and Roadmap: 2016-2030
4. Progress of Health and Population Sector 2079/80 BS
5. Nepal Demographic and Health Survey 2022